

درس سیزدهم

تحولات سیاسی و اقتصادی ایران در دوره صفوی

۱- مهم‌ترین پیامد اجتماعی و مذهبی هجوم مغول به ایران را بنویسید.

هجوم مغول به ایران، علاوه بر آثار و نتایج سیاسی، پیامدهای اجتماعی و مذهبی مختلفی نیز داشت، که مهم‌ترین آن گسترش تصوف و تشیع و پیوند روزافزون آنها با یکدیگر بود.

۲- در کدام دوره فعالیت طریقت‌های صوفیانه در ایران به طور چشمگیری افزایش یافت؟

در دوران مغولان و تیموریان فعالیت طریقت‌های صوفیانه در ایران به طور چشمگیری افزایش یافت و گرایش مردم به مشایخ و رهبران طریقت‌های صوفی بیشتر شد.

۳- طریقت صفویه در کدام دوره شکل گرفت؟ بنیانگذار و رهبر معنوی این طریقت که بود؟

دوره‌ی ایلخانان - شیخ صفی‌الدین اردبیلی (۶۵۰ ۷۳۰ ق)، شاگرد و مرید شیخ زاهد گیلانی

۴- طریقت صفویان در قرن نهم هجری چه تغییری یافت؟

طریقت صفویان در قرن نهم هجری تحت تأثیر شرایط فکری و فرهنگی جامعه ایران نخست به مذهب تشیع گرایش یافت و سپس به جنبشی سیاسی و مذهبی تبدیل شد.

۵- چگونگی تأسیس سلسله صفویه را توضیح دهید؟

در آغاز سده دهم هجری اوضاع سیاسی میهن ما دچار آشفتگی و تفرقه زیاد شده بود. سلسله آق قویونلو که بر قسمت هایی از غرب و جنوب ایران حکومت می کرد به نهایت ضعف و انحطاط رسیده بود. در چنین شرایطی اسماعیل پسر شیخ حیدر با سپاهی متشکل از ایلات و طوایف مختلف قزلباش، آق قویونلوها را شکست داد و پس از تصرف تبریز، در آن شهر به عنوان پادشاه ایران تاج گذاری کرد (۹۰۷ ق).

۶- اولین اقدام شاه اسماعیل چه بود؟

مهم ترین اقدام شاه اسماعیل صفوی، پس از نشستن بر تخت شاهی، رسمی کردن مذهب شیعه دوازده امامی بود.

۷- پیامدهای رسمی کرن تشیع توسط شاه اسماعیل را بنویسید.

این اقدام دو پیامد مهم داشت. نخست اینکه بسیاری از شیعیان در خدمت دولت نوپای صفویه قرار گرفتند و در سایه این دولت متشکل، منسجم و متحد شدند. دوم آنکه این اقدام سبب تمایز آشکار ایران از همسایگان مسلمان خود به ویژه امپراتوری عثمانی در غرب و ازبکان و گورکانیان هند در شرق شد.

۸- لشکرکشی های دوران شاه اسماعیل را ذکر کنید؟

شاه اسماعیل طی لشکرکشی و جنگ های مختلف مدعیان داخلی، به ویژه حکام محلی را از میان برداشت و موجبات وحدت سیاسی و جغرافیایی ایران را فراهم آورد. او سپس به مقابله با دشمنان خارجی شتافت. ابتدا ازبکان را که به خراسان یورش آورده و مشغول قتل و غارت مردم آن جا بودند، شکست داد و سرکرده آنان شیبک خان را کشت (۹۱۶ ق). به دنبال این پیروزی، بخش وسیعی از سرزمین های شرق ایران تا رود جیحون (آمویه) تحت حاکمیت صفویان درآمد. شاه اسماعیل و سپاهیان در گام بعدی مهیای نبرد با سلطان سلیم، پادشاه عثمانی شدند که با لشکری پرشمار به سوی ایران در حرکت بود.

۹- بهانه و علت اصلی لشکرکشی سلطان سلیم به ایران چه بود؟

اگرچه سلطان سلیم فعالیت مریدان طریقت صفوی را در قلمرو خود بهانه چنین لشکرکشی گسترده ای قرار داد، اما علت واقعی آن، نگرانی و ترسی بود که او از ایجاد حکومت قدرتمند صفوی در دل داشت.

۱۰- علت و نتیجه شکست شاه اسماعیل در جنگ چالدران را بنویسید؟

در جنگ شدیدی که میان دو سپاه در دشت چالدران در گرفت، سپاهیان شاه اسماعیل با وجود شجاعت و رشادتی که از خود نشان دادند، در برابر آتش توپخانه و دیگر جنگ افزارهای آتشین دشمن کاری از پیش نبردند و شکست خوردند (۹۲۰ ق) و تبریز، پایتخت صفویان برای مدتی به اشغال عثمانی ها درآمد.

۱۱- اوضاع دوران حکومت شاه تهماسب صفوی چگونه بود؟

پس از مرگ شاه اسماعیل اول، پسرش تهماسب در ده سالگی به تخت شاهی نشست. در سال های آغازین پادشاهی او، اوضاع حکومت صفوی بسیار آشفته و نابسامان بود؛ از یک سو، سران ایلات قزلباش به خودسری و نافرمانی پرداختند و با یکدیگر به نزاع برخاستند و از سوی دیگر، ازبکان از شرق و عثمانی ها از غرب به مرزهای ایران هجوم آوردند.

۱۲- اقدامات شاه تهماسب در دوران حکومت را بنویسید؟

شاه تهماسب به تدریج زمام امور را به دست گرفت و به سرکشی سران قزلباش پایان داد. او سپس ازبکان را شکست داد و آنان را از خراسان عقب راند. وی همچنین با اتخاذ تدابیر مناسب، تهاجم پیاپی ارتش عثمانی را به خاک ایران دفع کرد. بدین گونه شاه تهماسب در طول دوران ۵۴ ساله پادشاهی خود، با اتخاذ تدابیر و سیاست های مناسب داخلی و خارجی، توانست پایه های حکومت صفوی را تثبیت و تحکیم نماید.

۱۳- اوضاع ایران پس از مرگ شاه تهماسب تا پادشاهی شاه عباس اول را توضیح دهید؟

پس از مرگ شاه تهماسب، در دوران کوتاه پادشاهی شاه اسماعیل دوم و سلطان محمد خدا بنده، دوباره حکومت صفوی دچار هرج و مرج بی ثباتی سیاسی شد. از این رو، هنگامی که شاهزاده جوانی از خاندان صفوی به نام عباس اول به پادشاهی رسید (۹۹۶ ق)، اوضاع داخلی و خارجی کشور نابسامان بود. از یک سو، سران قزلباش به جان هم افتاده و شاه را بازیچه اهداف و اغراض طایفه و ایل خود قرار داده بودند و از سوی دیگر در غرب، ارتش عثمانی مناطق وسیعی از خاک ایران را اشغال کرده بود و در شرق نیز ولایت خراسان هدف تهاجم و تخریب شدید ازبکان قرار داشت.

۱۴- اقدامات و اصلاحات شاه عباس اول را ذکر کنید؟

۱- ایجاد ثبات سیاسی و برقراری نظم و امنیت در داخل کشور؛

۲- نوسازی تشکیلات و تجهیزات سپاه؛

۳- توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی؛

۴- دفع حملات دشمنان خارجی و بیرون راندن نیروهای بیگانه از خاک ایران؛

۱۵- اقدام مهم شاه عباس برای ایجاد ثبات سیاسی و برقراری نظم و امنیت در داخل کشور چه بود؟

او برای تحقق این هدف امرای سرکش و طغیانگر قزلباش را سرکوب کرد و قدرت سیاسی و نظامی آنان را به طور چشمگیری کاهش داد.

۱۶- اقدامات شاه عباس در زمینه نوسازی تشکیلات و تجهیزات سپاه را توضیح دهید؟

شاه عباس اول به منظور تقویت قدرت سیاسی و نظامی دولت مرکزی و کاهش توان سیاسی و نظامی امیران و ایلات قزلباش، اقدام به ایجاد سپاهی دائمی و حرفه ای کرد که کاملاً مطیع و وفادار به شخص او بود.

۱۷- ویژگی های سپاه دائمی و حرفه ای که شاه عباس تشکیل داد را بنویسید؟

بیشتر افراد این سپاه از میان جوانان گرجی، ارمنی و چرکسی تازه مسلمان برگزیده شدند. دسته های تفنگچی و توپخانه نیز به سپاه جدید افزوده شد. افرادی از میان جنگاوران این سپاه برکشیده شدند و به فرماندهی کل یا واحدهای مختلف آن رسیدند. از جمله آنان الله وردی خان گرجی بود که به بالاترین مقامات نظامی و سیاسی دست یافت.

۱۸- شاه عباس برای پرداخت حقوق و تأمین تدارکات و تجهیزات سپاه جدید چه اقدامی انجام داد؟

زمین های فراوانی را به املاک خاصه پادشاهی تبدیل کرد.

۱۹- اقدامات شاه عباس به منظور بهبود وضع مردم و رفاه و آسایش عمومی را ذکر کنید؟

انجام کارهای عمرانی بزرگ مانند ایجاد کارگاه های بافندگی، جاده سازی و ساخت بناهای مختلف از قبیل پل ها، مسجدها، کاروانسراها، مدرسه ها، سدها، قنات ها و ... گسترش مناسبات اقتصادی با کشورهای اروپایی و همسایگان و توسعه تجارت خارجی از جمله این اقدامات بودند.

۲۰- چرا شاه عباس پایتخت را از قزوین به انتقال داد و برای پیشرفت شهر چه اقدامی انجام داد؟

او همچنین به دلایل سیاسی، نظامی و اقتصادی پایتخت را از قزوین به اصفهان منتقل کرد و با استفاده اصول مهندسی و شهرسازی، این شهر را به یکی از زیباترین و آبادترین شهرهای جهان تبدیل کرد. افزون بر این، شاه عباس گروهی از ارامنه را در اصفهان مستقر کرد و ضمن حمایت از آنان از دانش ها و تجارب فنی، اقتصادی و تجاری آنها به نفع کشور بهره برد.

۲۱- شاه عباس برای مقابله با بیگانگان در کشور چه اقداماتی انجام داد؟

او به خوبی تشخیص داده بود که درگیری همزمان با مهاجمان ازبک در شرق و ارتش قدرتمند عثمانی در غرب، احتمال موفقیت را کاهش می دهد. به همین دلیل با عثمانی صلح کرد و به خراسان لشکر کشید و با وارد آوردن ضربه ای سنگین بر ازبکان، آنان را عقب راند. وی، سپس برق آسا سپاه صفوی را به آذربایجان برد و با حمله ای غافل گیرانه، نیروهای عثمانی را شکست داد و مناطق اشغالی شمال غرب ایران را آزاد کرد و علاوه بر آن، عراق و عتبات عالیات را به قلمرو صفوی افزود.

یکی دیگر از موفقیت های نظامی صفویان در عصر شاه عباس اول، بیرون راندن پرتغالی ها از خلیج فارس بود. ایران در آن زمان فاقد نیروی دریایی بود، اما سپاه صفوی با کمک کشتی های انگلیسی توانست سواحل و جزایر ایرانی خلیج فارس را که بیش از یک قرن در اشغال پرتغالی ها بود، آزاد کند.

۲۲- چرا مورخان عصر شاه عباس را عصر اقتدار و شکوفایی سلسله صفوی قلمداد کرده اند؟

او طی ۴۲ سال زمام داری، با اقدامات خردمندانه و بهره گیری از مشاوران آگاه، ایران را به یکی از کانون های بزرگ سیاسی و اقتصادی جهان آن روز تبدیل کرد. به همین روی بسیاری از محققان و مورخان عصر شاه عباس را عصر اقتدار و شکوفایی سلسله صفوی قلمداد کرده اند.

۲۳- جانشینان شاه عباس را به ترتیب نام ببرید؟

۱- شاه صفی

۲- شاه عباس دوم

۳- شاه سلیمان

۴- شاه سلطان حسین

۲۴- اوضاع ایران در دوران حکومت شاه صفی را بنویسید؟

شاه صفی، نوه و جانشین شاه عباس اول، از تعادل روحی و سلامت عقل بهره کافی نداشت. او دستور به قتل سردار باکفایتی مانند امام‌قلی‌خان، حاکم فارس داد. در زمان همین شاه بود که قندهار توسط گورکانیان هند از ایران جدا شد.

۲۵- اوضاع ایران در دوران حکومت شاه عباس دوم را بنویسید؟

شاه عباس دوم، پسر و جانشین شاه صفی، اگرچه نسبت به پدر شجاعت و لیاقت بیشتری داشت و قندهار را پس گرفت، اما نتوانست روند ضعف و انحطاط حکومت صفویان را متوقف سازد.

۲۶- اوضاع ایران در دوران حکومت شاه سلیمان را بنویسید؟

با به تخت نشستن شاه سلیمان، روند انحطاط و زوال صفویان شدت گرفت. این پادشاه با امور و اصول کشورداری بیگانه بود و در زمان او اعضای حرمسرا نفوذ زیادی داشتند و در اداره امور حکومت دخالت می کردند. در نتیجه نفوذ و دخالت حرمسرا بود که شاهزاده بی‌کفایت و بی‌لیاقتی همچون حسین‌میرزا به عنوان جانشین شاه سلیمان انتخاب شد.

۲۷- اوضاع ایران در دوران حکومت شاه سلطان حسین را بنویسید؟

در دوران شاه سلطان حسین، حکومت صفوی به نهایت ضعف و انحطاط رسید. او شاهی ضعیف و بی‌اراده بود و نسبت به امور مملکت توجه لازم را نداشت و به شدت تحت نفوذ درباریان و مشاوران خرافه پرست و نالایق قرار داشت. از این‌رو، در زمان زمام‌داری او اختلاف و درگیری میان مقام‌های کشوری (اهل قلم) و لشکری (اهل شمشیر) افزایش یافت و اداره امور حکومت با بی‌نظمی و اخلال مواجه شد. کشاورزی، صنعت و تجارت دچار رکود و سستی شد. تعصبات مذهبی و فشار بر اقلیت‌های دینی افزایش یافت و اسباب نارضایتی گروه‌هایی از مردم ایران را فراهم آورد.

۲۸- چگونگی سقوط دولت صفویه را توضیح دهید؟

در چنین شرایطی بود که طایفه‌ای از افغان‌های شهر قندهار سر به شورش برداشتند. شورشیان با آگاهی از وضعیت آشفته و نابسامان حکومت صفوی به سوی اصفهان، پایتخت صفویان به حرکت درآمدند و پس مدتی محاصره شهر، شاه سلطان حسین را وادار کردند که تاج از سر خود بردارد و بر سر محمود سردسته شورشیان بگذارد.

۲۹- در چنین شرایطی بود که طایفه‌ای از افغان‌های شهر قندهار سر به شورش برداشتند. شورشیان با آگاهی از وضعیت آشفته و نابسامان حکومت صفوی به سوی اصفهان، حرکت کردند و با تسخیر پایتخت صفویان، به حیات آن حکومت پایان دادند.

۳۰- چرا شورش افغان‌ها و تسخیر اصفهان یک تهاجم خارجی محسوب نمی‌شود؟
زیرا قندهار بخشی از قلمرو صفوی به شمار می‌رفت.

۳۱- ارکان مهم فعالیت‌های اقتصادی در عصر صفویه را نام ببرید؟

کشاورزی و دامداری

۳۲- در دوره صفویه چه عاملی موجب رونق اقتصادی در شهرها و روستاهای ایران شده بود؟

ثبات و امنیت سیاسی و اجتماعی

۳۳- در دوره صفویه زمین‌ها به چند دسته تقسیم می‌شدند، نام برده توضیح دهید؟

۱- اراضی ممالک: این دسته از اراضی کشور در اختیار و تملک فرماندهان ایالت‌ها بود و آنها این زمین‌ها را میان زیردستان خود تقسیم می‌کردند.

۲- اراضی خاصه یا خالصه: این زمینها متعلق به شخص شاه بود و به ویژه از زمان شاه عباس درآمد آن برای اداره ارتش هزینه می‌شد.

۳- اراضی وقف: این اراضی توسط مردم یا شاه وقف می‌شد. گاهی مردم برای جلوگیری از دست‌اندازی حکام زمین‌های خود را وقف می‌کردند.

۴- املاک خصوصی: این زمینها بسیار ناچیز بود و همواره در معرض مصادره قرار داشت.

۳۴- در دوره صفویه مالیاتی که چوپانان می‌پرداختند چه نام داشت؟

دامداران مبالغی مالیات تحت عنوان چوپان بیگی می‌پرداختند.

۳۵- در دوره صفویه قلب اقتصاد شهری چه بود؟

قلب اقتصاد شهری، بازار بود.

۳۶- ویژگی‌های بازارها در عصر صفوی را بنویسید.

در هر بازاری راسته‌هایی وجود داشت که در هر راسته یک صنف فعالیت می‌کرد مثل راسته زرگرها، تفنگ‌سازها، آهنگران، کلاهدوزان و ... بازارهای اصفهان و کرمان از جمله شکوهمندترین بازارهای ایران بودند.

۳۷- انواع سکه‌هایی که مردم در دوره صفویه به طور عام استفاده می‌کردند را نام ببرید؟

عباسی، محمودی، شاهی، بیستی و سکه‌های مسی به نام غازبکه.

۳۸- چرا تأسیس حکومت صفوی از منظر روابط خارجی نقطه عطفی در تاریخ ایران اسلامی به شمار می‌آید؟

زیرا قبل از آن هرگز ایران شاهد چنین دیپلماسی فعالی در عرصه بین‌الملل نبود.

۳۹- تاریخ روابط خارجی ایران عصر صفوی را در چند بخش می‌توان مورد بررسی قرار داد؟

الف) روابط با همسایگان

۱- عثمانی

۲- ازبکان

۳- تیموریان (گورکانیان) هند

ب) روابط با اروپا

۴۰- چرا عثمانی با صفویان به دشمنی و ستیز برخاستند؟

هنگامی که حکومت صفوی در ایران روی کار آمد، قدرت امپراتوری عثمانی در حال اوج گرفتن بود. سلاطین عثمانی که خود را خلیفه و فرمانروای تمامی مسلمانان قلمداد می‌کردند، در پی تسلط کامل بر جهان اسلام بودند. همچنین در آن زمان، ارتش عثمانی با سرعت در خاک اروپا پیش می‌رفت.

عثمانی‌ها، شکل‌گیری حکومت قدرتمند صفوی در ایران را تهدید و مانع جدی برای توسعه طلبی سیاسی و نظامی خود تلقی می‌کردند و با آن به دشمنی و ستیز برخاستند.

۴۱- اقدامات سلطان سلیم عثمانی در حمله به ایران چه بود؟

این سپاه علاوه بر قتل عام شیعیان و مریدان طریقت صفوی در آسیای صغیر، در چالدران ایرانیان را شکست داد.

۴۲- چرا برخی از فرمانروایان عثمانی به ناچار دست از جنگ با ایران برداشتند؟

دیگر سلاطین عثمانی نیز بارها به ایران لشکرکشی کردند، اما صفویان با درک شرایط، به شیوه‌های مختلف در برابر دشمن ایستادگی کردند. در نتیجه چنین مقاومتی بود که برخی از فرمانروایان عثمانی به ناچار دست از جنگ با ایران برداشتند و عهدنامه‌های صلحی میان دو کشور بسته شد.

۴۳- ازبکان چه کسانی بودند؟

ازبکان از اعیان جوجی پسر چنگیز خان مغول بودند. آنان با شکست تیموریان، شهرها و روستاهای آباد و ثروتمند ماوراءالنهر را تصرف کردند.

۴۴- کدام یک از حاکمان ازبک به ایران حمله کرد و نتیجه چه شد؟

مقارن روی کار آمدن صفویان در ایران، شیبک خان ازبک (۸۵۵ - ۹۱۶ ق) در خراسان به تاخت و تاز و قتل و غارت مشغول بود. شاه اسماعیل در نبرد مرو او را مغلوب کرد و کشت و ضربه‌ای قاطع بر ازبکان وارد ساخت (۹۱۶ ق).

۴۵- ازبکان با کدام دولت برای حمله به ایران هماهنگ عمل می‌کردند؟

حاکمان ازبک همواره روابط دوستانه و گرمی با حکومت عثمانی داشتند و در حمله به قلمرو صفوی به صورت هماهنگ عمل می‌کردند.

۴۶- همزمان با قدرت‌گیری دولت صفوی در ایران، چه کسانی در هندوستان قدرت را به دست گرفتند؟

همزمان با قدرت‌گیری دولت صفوی در ایران، جانشینان تیمور گورکانی در هندوستان قدرت را به دست گرفتند.

۴۷- روابط تیموریان (گورکانیان) هند و دولت صفویه را توضیح دهید؟

با وجود این که دو دولت بر سر مسئله قندهار با یکدیگر اختلاف داشتند و این شهر چند بار میان دو طرف دست به دست شد، اما در مجموع روابط آنها دوستانه و حسنه بود. در آن دوره مناسبات سیاسی، فرهنگی و تجاری عمیقی میان دو کشور برقرار شد.

۴۸- در عصر صفوی چه عاملی باعث شد که فرهنگ، هنر و ادب فارسی در هند شکوفا شود؟

در عصر صفوی با مهاجرت گسترده شاعران، نویسندگان، دانشمندان، معماران و هنرمندان ایرانی به هندوستان، فرهنگ، هنر و ادب فارسی در آن دیار شکوفا شد.

۴۹- تاج محل توسط چه کسانی طراحی شد؟

تاج محل، یکی از پرآوازه‌ترین بناهای تاریخی توسط معماران ایرانی در این دوره طراحی و ساخته شد.

۵۰- چه عواملی نقش بسزایی در توسعه روابط صفویان با اروپاییان داشت؟

نخست، تهاجم گسترده ارتش عثمانی به خاک اروپا، کشورهای اروپایی را تشویق کرد که در پی دوستی و اتحاد با رقبیان و دشمنان عثمانی باشند.

دومین عامل در گسترش روابط ایران و اروپا در دوره صفویه، انگیزه و اهداف اقتصادی و تجاری بود.

۵۱- چرا دولت‌های اروپایی تلاش کردند با دولت صفویه رابطه برقرار کنند؟

دولت‌های اروپایی برای کاستن از حملات عثمانی‌ها به سرزمین‌های خود، تلاش کردند که با دولت صفوی روابط دوستانه برقرار کنند و با آن علیه عثمانی متحد شوند.

۵۲- انگیزه‌های اقتصادی و تجاری اروپاییان از ایجاد رابطه با ایران چه بود؟

هنگامی که صفویان حکومت خود را تأسیس کردند، اروپاییان به تازگی مسیرهای دریایی جدیدی را برای رسیدن به ایران، هند و کشورهای شرق آسیا کشف کرده بودند. به دنبال اکتشافات جغرافیایی، فعالیت استعماری کشورهای اروپایی آغاز شد.

۵۳- نخستین اروپاییانی بودند که از طریق راه‌های دریایی جدید به اقیانوس هند و خلیج فارس رسیدند، چه کسانی بودند؟ پرتغالی‌ها و پس از آنها انگلیسی‌ها، فرانسوی‌ها و هلندی‌ها نیز از راه رسیدند.

۵۴- عباس اول به کدام کشورها اجازه داد در خلیج فارس برای خود پایگاه‌های تجاری برپا کنند؟

عباس اول به انگلیسی‌ها، فرانسوی‌ها و هلندی‌ها اجازه داد در خلیج فارس برای خود پایگاه‌های تجاری برپا کنند.

۵۵- اهداف شاه‌عباس از ایجاد روابط دوستانه با اروپاییان چه بود؟

شاه عباس اول با انگیزه بهره‌برداری از دانش نظامی و فنی اروپاییان و نیز به منظور توسعه تجارت خارجی، می‌کوشید تا مناسبات دوستانه‌ای را با کشورهای اروپایی برقرار کند.

۵۶- مشتری اصلی ابریشم ایران چه کسانی بودند؟

تجار اروپایی و کمپانی‌های مختلف هند شرقی، مشتری اصلی ابریشم ایران بودند.

۵۷- در چه زمانی روابط فرهنگی ایران و اروپا توسعه یافت؟

در اواخر عصر صفوی روابط فرهنگی ایران و اروپا توسعه یافت.